

אמר רבי יוחנן משום רבי יוסי, מניין שאין מרצין לו לאדם בשעת כעסו, דכתיב (שמות לז) "פני ילכו והניחותי לך". אמר ליה הקדוש ב"ה למשה, המתן לי עד שיעברו פנים של זעם ואניח לך. ומי איכא ריתחא קמיה דקודשא בריך הוא, אין, דתניא (תהלים ז) "ואל זעם בכל יום", וכמה זעמו, רגע, וכמה רגע, אחד מחמשת רבוא ושמונת אלפים ושמונה מאות ושמונים ושמונה בשעה, וזו היא רגע, ואין כל בריה יכולה לכיון אותה השעה חוץ מבלעם הרשע, דכתיב ביה (במדבר כד) "וידוע דעת עליון", השתא דעת בהמתו לא הוה ידע דעת עליון הוה ידע, (מאי "דעת בהמתו", דאמרי ליה מאן טעמא לא רכבת אסוסיא, אמר להו ברטובא שדאי לה, מיד אמרה ליה "הלוא אנכי אתונך" (שם כב), בטעינא בעלמא. "אשר רכבת עלי", אקראי בעלמא. "מעודך עד היום הזה". ולא עוד אלא שהיית עושה עמי מעשה אישות בלילה, כתיב הכא "ההסכן הסכנתו" וכתוב התם (מלכים א א) "ותהי לו סוכנת". אלא מלמד שהיה יודע לכיון אותה שעה שהקב"ה כועס בה. והיינו דאמר להו נביא לישראל (מייבא ו) "עמי זכר נא מה יעץ בלק מלך מואב (ומה ענה אותו בלעם בן בעור מן השטים עד הגלגל) למען דעת צדקות ה'". מאי "למען דעת צדקות ה'", אמר רבי אלעזר אמר להם הקב"ה לישראל, (ראו) [רעו] כמה צדקות עשיתו עמכם שלא כעסתי בימי בלעם הרשע, שאלמלי כעסתי לא נשתוויר משונאייהם של ישראל שריד ופלוט. והיינו דקאמר ליה בלעם לבלק (במדבר כג) "מה אקוב לא קבה אל ומה אזעום לא זעם ה'" מלמד [שכל] (ש) אותם הימים לא זעם. וכמה זעמו, רגע. וכמה רגע, אמר רבי אבין ואי תימא רבי אבינא, רגע כמימריה. ומנא לן דרגע רתח, שנא' (תהלים ז) "כי רגע באפו חיים ברצונו". ואי בעית אימא מהכא (ישעיה כו) "חבי כמעט רגע עד יעבור זעם".

עין אי"ה

ט. מניין שאין מרצין לו לאדם בשעת כעסו, שנאמר "פני ילכו והניחותי לך", א"ל הקב"ה למשה המתן עד שיעברו פנים של זעם ואניח לך. הורנו, שכל המדות שחקק השי"ת בטבע האדם ונפשו, אין בהן אחת שתהא רעה בהחלט, עד שהיתה טובה לנפש בהיותה נעדרת. כי הפועל הטוב פעל הכל לטוב, רק צריך שישתמש בכל אחת כשעתה וכמדתה. מזה יצא שאין לדחוק, אפי' המדה הרעה, יותר מדאי, באופן שלא לתן לה שום מקום, כ"א מקומה המצומצם ראוי לתן לה, ולהשתדל לתקנה. ע"כ בשעת כעסו אין מרצין לו לאדם, שהאדם השלם ג"כ אפשר שיכעוס. ע"כ צריכה מדת הכעס להמצא, וראוי להרצות מיד, אבל לאמר שלא יהי' אל הכעס שום מקום, מורה כאילו כח נברא בנפש להרע, זה לא ניתן להאמר, (ודברי החסיד במס"פ פ' י"א שכתב שמעלת הנקי המעולה היא שלא יעשה הכעס מעולם רושם בו כלל, צ"ע לע"ד). ומכוון כפי מדת השלמות הראויה להאדם המעלה, יסד המנהיג העליון ית' בהנהגתו הכללית, שישנם כוחות שתכליתם דומה בכלל הבריאה כתכלית הכעס באדם. ואם שאפשר לכובשם ע"י תפילת צדיקים וזכויות, אבל ראוי להניח להם איזה מקום, כי מעשה ד' הכל נברא לתכלית טוב. ע"כ אמר המתן עד שיעברו פנים של זעם, ויפעלו פעולתם באיזה ערך עכ"פ, כי לא לריק נמצאו, ואניח לך. ובהיות המקום הניתן לכעס בהתעוררות האדם המעולה הוא מעט מן המעט, כמו כן ההנחה בהנהגה הכוללת מצד עצמה, בהיותה מתנהגת כראוי בלא יתרון קלקולים אינם טבעיים, היא ג"כ רק חלק מועט וקטן, מכונה בערך רגע, "כי רגע באפוי",¹ וחסד אל כל היום.²

והנה בנוהג שבעולם, האדם השלם ראוי לו להשתמש בכעסו רק בזמן הראוי לזה מאד, שזהו מעט במציאות. וכן בהנהגה העליונה, הכוחות המוכנים להרע, שהם לאותה התכלית עצמה שעליה נבנה יסוד הכעס באדם, הם מעט מן המעט נגד הכוחות וסיבות הטובות, כמו שהארץ הרמב"ם ע"ז במו"ז ח"ג³ שהרע הוא מעט מן המעט והמציאות בכללה היא טובה. וחז"ל הוסיפו שגם המועט ההוא הוא לתכלית טובה. וקראוהו רגע שהקב"ה כועס בו. והנה מי שהוא חכם גדול, אם הי' חסיד, ישתמש בחכמתו אין להיטיב ולהרבות פעולות הכוחות הטובים. אמנם אם יהי' איש רשע שנפשו אותה רע,⁴ יועיל בחכמתו להרע להרחיב

חג הכוחות הרעים, ובלעם הרשע הוא דמות הדעת המשולל מתכלית מוסרית, כ"א כולו פונה להרע, הוא כהיותו יודע ומשקיף על המציאות כולה, ויודע ג"כ ההכנות שיש בו להרע, השתדל להרחיב הענינים הרעים, וזהו לכיון אותה שעה שהקב"ה כועס בה. אמנם אם הי' אז מצב ישראל לפי הדרך הרגיל, אז הי' יכול להשתמש בחכמתו להשחית מאד, אבל הנהגת דור המדבר שהיתה באור פני מלך עליון ית', בניסים ונפלאות וגילוי שכינה, לא הי' יכול להשתמש בכוחות הרע שבמציאות להרע להם. ע"כ בקש דרכים רחוקים להשחית תחילה המצב המוסרי ע"י בנות מואב.⁵ ויפה המליצו חז"ל שכל אותם הימים לא זעם ד', שלא מצאו ידיו של אותו רשע למצא כח רע שיכול לפגע בישראל אז לפי מצבם הנעלה. והנה סבות הרעות שבעולם שחלות על המין האנושי כבר ביאר הרמב"ם⁶ שעקרן הנה מסכת שיטוף החומר בתאות רעות, שמה מתהוים החלאים, והם ג"כ סבת העניות ועניות הדעת ורוח הרעות. והנה בע"כ שאין להם דעת מתנהגים ע"פ דרך הטבע וניצולים מאלה הרעות ע"פ הרוב, אבל האדם מפני שיש לו דעת אין הטבע עוזרו, כי הוא ראוי להנהיג עצמו ע"פ דעתו הנכונה. והנה בבע"כ מצינו אלה שני החזיונות בתרגול, הוא מצויין בדעת, שע"ז אנו מברכים: "שנתן לשכוי בינה להבחין בין יום ובין לילה" ועם זה הוא משוטף בתאוה ונותן לנשים חילו.⁷ ע"כ ציירו מקור הרעות שיוצאות ממי שיש לו כשרון דעת והוא משים עצמו ככהמה בהנהגתו וע"ז הוא אובד הודו וחתו החמרי והמוסרי, כי חוורא כרבלתא דתרגולא וקאי אחד כרעא, הוא נוטה הרבה לצד התאוה שבו ולא לצד הדעת, ומשוטף בה עד שאובד הודו, וחיוורא כרבלתא בלא שורייקי סומקי, מזה תולדנה הרעות, והכוחות הכלליים מתחלשים, ע"י הנהגה המקולקלת, וע"ז באות רעות חומריות ומוסריות.

ויש עוד מקור לרעות מצד השכל המשובש שלא השלים חוקו, שמהן תולדנה המלחמות הכוללות המיתות, וזהו בשעה שהחמה זורחת והמלכים מניחים כתריהן בראשיהם ומשתחיים לחמה, שיבוש הדעות השולט בעולם הוא גורם כל הרעות המוסריות הכלליות והחומריות, כמו שביאר הרמב"ם.⁸ ע"כ כשתמלא הארץ דעה את ד' אז "לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי".⁸ ובהשגת האמת יתבטלו ג"כ המלחמות ותחולנה הרעות היוצאות מהן.

ט. 1. תהילים ל. 2. תהילים נג. 3. פרק יב. 4. עפ"י משלי כא י. 5. במדבר כד יד, ע"י סנהדרין קו א. 6. מר"ז ח"ג פ"א. 7. ברכות כב א. 8. ישעיה יא ט.

4

וא"ר יוחנן משום רבי יוסי, טובה מרדות אחת בלבו של אדם יותר מכמה מלקיות, שנא' (הרשע ב) "ורדפה את מאהביה וגו' ואמרה אלכה ואשובה אל אישי הראשון כי טוב לי או מעתה". וריש לקיש אמר יותר ממאה מלקיות, שנאמר (משלי יז) "תחת גערה במבין מהכות כסיל מאה": [שם] ואמר רבי יוחנן משום רבי יוסי, שלש דברים בקש משה מלפני הקב"ה ונתן לו. בקש שתשרה שכינה על ישראל ונתן לו, שנאמר (שמות לב) "הלוא בלכתך עמנו". בקש שלא תשרה שכינה על עובדי כוכבים ונתן לו, שנאמר (שם) "וּגְפַלְנוּ אֲנִי וְעַמִּי". בקש להודיעו דרכיו של הקב"ה ונתן לו, שנאמר (שם) "הודיעני נא את דרכך". אמר לפניו, רבש"ע, מפני מה יש צדיק וטוב לו ויש צדיק ורע לו, יש רשע וטוב לו ויש רשע ורע לו. אמר לו, משה, צדיק וטוב לו צדיק בן צדיק, צדיק ורע לו צדיק בן רשע, רשע וטוב לו רשע בן צדיק, רשע ורע לו רשע בן רשע. אמר מר על בנינו, וכתוב (דברים כד) "ובנים לא יומתו על אבות" ורמינן קראי אהרדי, ומשנינן, לא קשיא הא כשאוחזין מעשה אבותיהם בדיהם הא כשאין אוחזין מעשה אבותיהם בדיהם. אלא הכי קאמר ליה. צדיק וטוב לו צדיק גמור, צדיק ורע לו צדיק שאינו גמור, רשע וטוב לו רשע שאינו גמור, רשע ורע לו רשע גמור.

5
מרדות אחת. לשון רדוי והכנעה שלדס שס אל לנו מאליו: ורדפה את מאהביה וגו'. וכשתראה שאין עוזר תשים על לצה לאמר אטובה אל אישי הראשון: תחת גערה צמזין. תחת גערה צלדס צמזין טובה 10 מהכות כסיל מאה: תחת טעמו למעלה תחת המ"ו ולא כמו אל תירא ואל תחת (דברים ה) שטעמו צמ"ת אלא למעלה תחת המ"ו ראשונה לומר שהוא שס דבר שאי אפשר לפותרו לשון תפעל לומר תכניע את האדם אלא תכנע היא צעממה ולכן שינה את נקודתה לומר שהוא שס דבר: שלשה דברים צקס משה ונתן לו. שהרי לטוף שאלתו כתיב גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה: להודיע דרכיו. מנהג מדת משפטיו כגון מפני מה צדיק וטוב לו רשע ורע לו צדיק ורע לו רשע וטוב לו:

לומר שהוא שס דבר שאי אפשר לפותרו לשון תפעל לומר תכניע את האדם אלא תכנע היא צעממה ולכן שינה את נקודתה לומר שהוא שס דבר: שלשה דברים צקס משה ונתן לו. שהרי לטוף שאלתו כתיב גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה: להודיע דרכיו. מנהג מדת משפטיו כגון מפני מה צדיק וטוב לו רשע ורע לו צדיק ורע לו רשע וטוב לו:

עין אי"ה

העולם מרכזו ולא יהי' כח המושך אל פסגת השלמות האנושית האצורה בתורת ישראל. ע"כ בקש שלא תשרה שכינה כ"א על ישראל, כדי שיהי' רק עם ישראל מרכזו של שלמות העולם, ויגרום דבר זה שתי טובות: האחת שיתרכזו העולם כולו במרכז אחד המביא לידי שלוו' ואחדות המין האנושי באהבה, והשני כי יזכו הכל למעלת ההצלחה הגבוהה שהיא נתונה באוצר תורת חיים של ישראל.

6
ע. יפה מרדות אחת בלבו של אדם יותר מכמה מלקיות. כאן הורונו חז"ל נועם דרך החינוך, כי לא במהלומות יחונך האדם כ"א בדרכי נועם, והיראה האמיתית היא יראת הרוממות הבאה מצירוף האהבה הנאמנה. ועד הזמנים האחרונים לא ירדו חכמי הפדגוגיא לזה, והי' דרך חינוכם רק במקל חובלים, עד הימים האלו שהנסיגות הרבים הוכיחום להשכיל את אשר הורו לנו חז"ל ברוח קדשם.

10
עג. מפני מה יש צדיק וטוב לו צדיק ורע לו, רשע וטוב לו רשע ורע לו כו', צדיק וטוב לו צדיק גמור, צדיק ורע לו צדיק שאינו גמור כו'. נראה דלא חזר לגמרי ממה שאמר לעיל צדיק וטוב לו צדיק בן צדיק, כי המעשים הטובים והרעים מתחלקים לב' חלקים, מהם בחייריים לגמרי ומהם מוטבעים. והמוטבעים אע"פ שאפשר לשנותם ע"י בחירה, מכל מקום על פי רוב נמשך האדם אחריהם. על כן צדיק בן צדיק המעשים המוטבעים (חם כו) [כו הם] לשבח, על כן אינו צריך להיות נצרך בכור יסורין, כי טבעו נוטה לטוב והוא על פי רוב צדיק גמור, על כן טוב לו. 10 וצדיק בן רשע, טבעו אינו הגון, אע"פ שכובש יצרו, על כן צריך הוא צירוף יסורין ואז יוציא מן הכח אל הפועל רצונו הטוב, על כן רע לו והוא צדיק שאינו גמור, כי הוא כובש עפ"ר לא מעולה. רשע וטוב לו, טבעו הגון וטוב ומועיל לבריות מפאת היותו בן צדיק. וזו הערה גדולה, כי אם אנו רואים רשעים שנתקלקלו הרבה בחלק המוסרי שבין האדם לקונו והמה מטיבי לכת בחלק המוסרי שבין אדם לחבירו, הוא רק מפני שכבר הורישו אותם הוריהם נטיות מוסריות יפות, ע"כ המה מחזיקים בטבעם, ומפני שהוא מועיל בישובו של עולם להיטיב לזולתו וע"י מצבו הטוב לא יוסיף אשמה, על כן טוב לו. ורשע ורע לו, רשע בן רשע, הוא על פי רוב רשע גמור, כי גם טבעו נתקלקל ואם יהי' מצבו איתן ירבה השחתה בעולם.

7
עא. ר"ל אומר יותר ממאה מלקיות, שנאמר "תחת גערה במבין מהכות כסיל מאה". נראה שהוסיף על דברי רבי יוחנן הקודמים, שאמר יותר מכמה מלקיות, דיש שני ענינים בחינוך המוסרי: יש חינוך תמידי להרגיל את האדם במעשים טובים ובמרדות טובות, ויש חינוך פתאומי, מקרי, בשעה שמזדמן סור מדרך הישר ונחוצו להוכיחו. והנה רבי יוחנן אמר יותר מכמה מלקיות, הכונה שהוא טוב להשתדל שתהי' ההדרכה המוסרית באה במחונך מצד שכלו והכרתו בתמידות יותר מאלו נכהו ועי"ז נחנכהו לסור מרע בכלל וללכת בדרך טובים. ור"ל אמר יותר 10 ממאה מלקיות, הכונה אפי' בשער החינוך המקרי, כי השחית דרכו בחטא ופשע חמור שראוי ללקות מאה מלקיות, האופן היותר גדול במוכס בעד פשעם לפי הנוהג מדרך החינוך גם ע"ז יפה המרדות השכלית, כי הניצוץ השכלי שבאדם יאיר גם מחשכי לב אותם שכבר העוו דרכם, רק החובה העלולתם במעלת נבונים, שיהיו ראויים להכיר ערך המרדות שבלב.

8
עב. שלשה דברים בקש משה מלפני הקב"ה, בקש שתשרה שכינה על ישראל כו', שלא תשרה שכינה על אומות העולם כו'. אין בקשה זו משום צרות עין חלילה, אבל טובת מין האנושי. כי הנה הדרכת ישראל ע"פ התורה ומצותי היא הדרכה נפלאה שהרבה זמנים צריך המין האנושי להתקדם עד שיהי' ראוי לה. כי התכנית המוסרית של תורתנו הקדושה היא גבוהה מאד, ע"כ לטוף הימים, כשתמלא הארץ דעה את ד', ישובו הכל לשאוב מבארן של ישראל. אמנם אפשר הי' שתחול השפעה אלקית על איזו אומה להדריכה לפי מצבה, אבל אז יאבד